

۱۳۹۴
بیشه

حکایتِ ہندی

تذکرہ

نالیفِ بھگوان داس ہندی

عباس کیفی

مرکز مطالعات فارسی و آسیای مرکزی، دانشگاه جواہر لعل نہرو، دہلی نو،

باب اول: مشتمل بر مقدمه و دو رکن
مقدمه در وصف نواب مستطاب معلی القاب، سلیمان شوکت، آصف منزلت، وزیر اعظم میر معظم نواب آصف الدوله بهادر ادام الله افضله و عم نواله، چون راقم نمک پرورده این خاندان عالی شان است، صدر این صحیفه را به نام نامی و ذکر سامی ترشح ساختن مناسب دانست.

رکن اول: در ذکر جناب ارشاد مآب، فخر زمان و زمین، میرزا محمد فاخر مکین مدخل الله معین، چون ذکر تلامذه آن حضرت اکثر در این مجموعه خواهد آمد، مکرر نام واجب الاحترام در هر مقام آوردن دور از ادب می داند، به جناب ارشاد مآب اکتفا خواهد کرد.

تذکره «حدیقه هندی»، تألیف بهگوان داس هندی، از جمله تذکره‌هایی است که در قرن دوازدهم هجری (هیجدهم میلادی) در هند تألیف شد و با مقدمه، تصحیح و تعلیقات پروفیسور شریف حسین قاسمی در سال ۲۰۱۵م توسط مأموریت ملی برای نسخ خطی [National Mission for Manuscripts]، دهلی نو در ۴۸۶ صفحه و در قطع وزیری به چاپ رسیده است.

پروفیسور شریف حسین قاسمی از جمله ایران‌شناسان برجسته هند به شمار می‌رود که در چهل سال اخیر کارهای شایسته‌ای در عرصه‌های تصحیح متون، تاریخ ادبیات، نقد ادبی، ترجمه و پژوهش‌های علمی از ایشان به ثبت رسیده‌اند. یکی از کارهای بسیار مهم و شایان ذکر ایشان، تصحیح تذکره «حدیقه هندی» است.

تذکره «حدیقه هندی»، تألیف بهگوان داس هندی، از جمله تذکره‌هایی است که در قرن دوازدهم هجری (هیجدهم میلادی) در هند تألیف شد و با مقدمه، تصحیح و تعلیقات پروفیسور شریف حسین قاسمی در سال ۲۰۱۵م توسط مأموریت ملی برای نسخ خطی [National Mission for Manuscripts]، دهلی نو در ۴۸۶ صفحه و در قطع وزیری به چاپ رسیده است.

صفحه ۱ تا ۲۴ این کتاب شامل فهرست مطالب مفصلی است که خواننده توسط آن به سهولت به مطالب کتاب دسترسی پیدا می‌کند. از صفحه ۲۵ تا ۲۶ تقریظ دکتر علیرضا قزوه و از صفحه ۲۷ تا ۵۳ مقدمه جامع مشتمل بر ۲۶ صفحه به زبان فارسی است که اطلاعات مفیدی به خواننده می‌دهد.

متن اصلی تذکره «حدیقه هندی» از صفحه ۵۴ تا صفحه ۲۹۸ است که حاوی ۲۴۴ صفحه است. تعلیقات از صفحه ۲۹۹ آغاز و تا ۴۱۳ ادامه دارد. در پایان یک مقدمه ۱۶ صفحه‌ای به زبان انگلیسی نیز زینت بخش این کتاب است.

نسخه خطی تذکره «حدیقه هندی»، با وجودی که ذکر آن در آثار بهگوان داس و هم‌چنین کارهای معاصرین او یافت می‌شد، اما در دست نبود، تا آن‌که نسخه منحصر به فرد آن توسط پروفیسور شریف حسین قاسمی در کتابخانه آیت الله مرعشی در قم پیدا و کتاب حاضر بر اساس آن تصحیح شد.

اما جای تأسف است که مصحح فقط به تصحیح «چمن چهارم» و «باب دوم» آن اکتفا کرده است و همین بخش را بعد از تصحیح به چاپ رسانده است، مصحح در این باره می‌گوید:

در نظر داشتم که «حدیقه هندی» را به شکل کامل تصحیح و چاپ کنم. چون میکروفیلم آن از کتابخانه مرعشی به دستم رسید و از آن عکس گرفتم و به نقل پرداختم، متوجه شدم که عکس این میکروفیلم خیلی ناقص است و با وجود تلاش‌های زیاد نتوانستم آن را به درستی بخوانم. برای استفاده از اصل نسخه دو مرتبه به قم رفتم؛ ولی ممکن نشد که این نسخه را زیارت کنم. هم‌چنین باری دوران اقامت کوتاه در تهران، کمبود وقت مانع شد که از متن این تذکره که جناب آقای جلال حسین (ساکن پاراچنا، پاکستان) برای اخذ دکتری از دانشگاه تهران، ایران در ۱۹۹۴م. تصحیح و تحشیه کرده است، چنان که شایسته بود، استفاده کنم. بنابراین، تصمیم گرفتم که فقط چمن چهارم و باب دوم «حدیقه هندی» را تصحیح نمایم زیرا بدون مطالعه اصل نسخه اثری به مشکل می‌توان آن را به درستی خواند و نقل کرد (حدیقه هندی، مقدمه، ص ۴۹).

تذکره «حدیقه هندی» اساساً شامل دو «باب»، دو «رکن»، چهار «فصل» و چهار «چمن» بود. جزئیات این ابواب یا فصل‌بندی به شرح ذیل است:

رکن دوم: در وصف هندوستان جت نشان و صوبه جات این بلاد مینو سواد،

باب دوم: در ذکر پردگیان معنی یاب و خاتمه کتاب و احوال خود.

فصل اول: وصف سراپای معشوق؛

فصل دوم: بیان فارسی و فضیلت آن؛

فصل سوم: در بیان کلام موزون؛

فصل چهارم: آغاز شعر و شاعری.

چمن اول: وصف پادشاهان عالم پناه و شاهزادگان عالی جاه که کوس شاعری نواخته اند.

چمن دوم: در وصف وزرای عالی مقدار و امرای ذوی اقتدار است که به شغل سخنوری پرداخته اند.

چمن سوم: در ثنای مشایخ کبار و فقرای عبادت شعار که اکثر سخن سرا بوده اند (نسخه خطی «حدیقه هندی» فاقد سیزده ورق آغازین این چمن است و فقط ترجمه آخرین شاعر عارف شیخ خوب الله اله آبادی موجود است.)

چمن چهارم: در وصف شعرای صاحب کمال و سایر موزونان بلندخیال است که در فصاحت و بلاغت بر روی سخن گشوده اند (حدیقه هندی، مقدمه، ص ۴۰-۳۹).

جمعاً تعداد شاعرانی که شامل در این کتاب هستند ۴۴۴ است که از ترجمه «ابوالفرج رونی» آغاز و بر ذکر «محمد یکتا» پایان می پذیرد. ترتیب اسامی شاعران الفبایی است و هر ردیف «روضه» خواننده شده است. بهگون داس در سبب تقسیم بندی ابواب در مقدمه خود چنین می نویسد:

از این جهت که حدیقه را دو باب است؛ تا از یکی درآیند و از دیگر برآیند؛ لذا فصول و چمن های لازم این حدیقه به دو باب و چهار فصل و چهار چمن تزیین یافت است و به جای ردیف، روضه زیب اوراق گردید (حدیقه هندی، مقدمه، ص ۳۹).

شایسته ذکر است که بهگون داس در ابتدای هر «چمن»، مقدمه ای به مناسبت مطلب آن «چمن» آورده است.

پروفیسور شریف حسین قاسمی در مقدمه ای که بر تذکره «حدیقه هندی» نوشته است به شرح احوال کامل زندگی بهگون داس هندی براساس بیانات مؤلف پرداخته است و به آن چه که در تذکره های معاصر او آمده است.

مصصح بنا بر آن که نسخه «حدیقه هندی» فاقد نام کاتب بوده است و بنا بر یادداشت های لابه لای متن که به منظور اصلاح در متن اصلی و در میان عبارات با همان خط که در سایر بخش های نسخه کتابت شده است، نتیجه گرفته است که این نسخه پیش نویس اولیه تذکره و به خط خود مؤلف، یعنی بهگون داس هندی است.

مصصح، در ذیل سال تألیف تذکره «حدیقه هندی»، بیان می کنند که این تذکره رسماً در سال ۱۲۰۰ ه.ق. ۱۷۸۵-۶ م. به تکمیل رسید (حدیقه هندی، مقدمه، ص ۴۲). مصصح ماده تاریخ اتمام تألیف از «سنات سینگ بیدار» را بدین صورت نقل کرده که «چمنستان لاله هندی است»

و در حاشیه می نویسد:

در این قطعه، واژه های ردیف: بندی ست، هندی است، نوشته شده، از ماده تاریخ «چمنستان لاله هندی است» ۱۱۹۹ ق. به دست می آید؛ ولی اگر «هندی است» را «هندی است» بنویسیم، ۱۲۰۰ ق. به دست می آید که در حقیقت سال تکمیل «حدیقه هندی» است (حدیقه هندی، مقدمه، ص ۴۲).

اما به نظر می رسد که وقتی «هندی است» را «هندی است» بنویسیم یا بخوانیم، مصراع از وزن می افتد و افتادگی وزن قابل پذیرفتن نیست. کاش به روشنی مشخص می کردند: به چه دلیلی سال ۱۲۰۰ ق. را سال تکمیل تذکره قرار داده اند و چه چیز مانع پذیرفتن نتیجه ماده تاریخ یعنی ۱۱۹۹ ق. است؟ در حالی که خواه سال تکمیل تذکره ۱۱۹۹ ق. باشد یا ۱۲۰۰ ق. بهگون داس به حک و اصلاح و حتی اضافه کردن بر متن ادامه داده است. چنان که از ترجمه «عنایت بیگ ساکن» معلوم می شود که مؤلف تا سال ۱۲۱۱ ق. (حدیقه هندی، ص ۱۳۲)، به این کار پرداخته است.

از آن جا که مصصح به تصحیح متن اصلی تذکره «حدیقه هندی» پرداخته است، به نظر می رسد در ذیل تراجم برخی از شاعران دوگانگی ها و تناقض به چشم می خورد:

۱. در شرح احوال بهگون داس هندی درباره سال ولادت وی آمده است: «او پسر دلپت داس ولد هرَبنس رای بوده و در منزل نیای مادری اش لاله رام غلام قانون گو در سیدپور در ۱۱۶۲ ق. ۱۷۴۹ م. متولد شد.» (حدیقه هندی، مقدمه، ص ۲۸).

«هندی در سال ۱۱۶۴ ق. به دنیا آمده بود.» (حدیقه هندی، مقدمه، ص ۴۳).

۲. در ذیل شرح احوال آزاد بلگرامی (حدیقه هندی، ص ۷۱)، سال ولادت آزاد «بیست و پنجم صفر سنه هزار و یکصد و هفده هجری» درج شده است، در حالی که سال ولادت آزاد ۱۱۱۶ ه.ق. ۱۷۰۴ م. است (احوال و آثار آزاد بلگرامی، ص ۲۱؛ دایرة المعارف بزرگ اسلامی، جلد ۱، ص ۳۱۷).

۳. «در سیوستان تذکره الشعرا مسمی به «ید بیضا» تألیف کرده است. تاریخ اتمامش «طبع سلیم ید بیضا نمود» (۱۱۴۸ ه.ق. فرمود.) (حدیقه هندی، ص ۷۲).

شایان ذکر است که از جمع و تفریق ماده تاریخ «طبع سلیم ید بیضا نمود» سال ۱۱۴۸ ه.ق. به دست می آید که هر چند تاریخ درست به پایان رسیدن تذکره «ید بیضا» است؛ اما اصل ماده تاریخ که در سایر تذکره ها و خود در آثار آزاد بلگرامی نیز ثبت شده است «طبع کلیم ید بیضا نمود» است.

در توضیح این تناقض شاید بتوان گفت که بهگون داس هندی سال دقیق تألیف تذکره «ید بیضا» را می دانسته و یا شنیده است؛ اما تذکره را ندیده است و ماده تاریخ اصلی را نمی دانسته است؛ ولی از آن جا که خود

* بهگون داس هندی (۱۱۶۴ ق. ۱۷۵۱ م.) برای اطلاعات بیشتر رک: «دایرة المعارف بزرگ اسلامی»، ج ۱۳، ص ۲۰۲

** تاریخ اتمام تذکره «ید بیضا»، «طبع کلیم ید بیضا نمود» در کتاب «احوال و آثار آزاد بلگرامی»، ص ۱۰۸، است که از آن سال ۱۱۴۸ ق. به دست می آید.

شاعر بوده، آن چه را که نیم و ناقص در ذهنش مانده است، با ترکیب «طبع سلیم» ساخته است که دارای همان تاریخ است.

۴. در بخش تعلیقات، در ذیل آزاد بلگرامی و در باب تذکرة «مآثرالکرام» گفته شده است که این تذکرة «شامل دو فصل است: فصل اول، ذکر هشت نفر از فقرای بلگرام و در فصل دوم، ذکر هفتاد نفر از فضلالی بلگرام، در ۱۱۶۶ق. به پایان رسید.» (حدیقه هندی، ص ۳۱۲).

با نگاهی به تذکرة «مآثرالکرام» اثر آزاد بلگرامی مشخص می شود که «فصل اول مآثرالکرام دارای ذکر هشتاد نفر از فقرای بلگرام و فصل دوم آن مشتمل بر ذکر هفتاد و سه نفر از علما و فضلالی بلگرام است. این کتاب جمعاً مشتمل بر ترجمه ۱۵۳ نفر از فقرا، علما و فضلا است و در آن نودوشش نفر از منطقه بلگرام و پنجاه و هفت نفر از مناطق مختلف هندوستان و جاهای دیگر می باشند.» (احوال و آثار آزاد بلگرامی، ص ۱۹۲).

به نظر می رسد که بهتر بود مصحح در پاورقی ضمن اشاره به سهو مؤلف اصلی، موارد اختلاف را ذکر می کرد.

یکی از بخش های مهم تذکرة «حدیقه هندی» تصحیح پروفیسور شریف حسین قاسمی، بخش تعلیقات است که از صفحه ۲۹۹ تا صفحه ۴۱۳ را شامل می شود. در عین این که این بخش یکی از مهم ترین و مفیدترین بخش های کتاب است و اطلاعات ارزشمند مصحح را در بسیاری از بخش ها به خواننده منتقل می کند؛ اما به نظر می رسد که به جای ایجاز و اختصار، اطناب در برخی مطالب این بخش که عموماً در همه تذکرة ها یافت می شود، زیبایی این بخش را کم رنگ کرده است. با توجه به این که تایپ کننده کتاب به زبان فارسی مسلط نبوده است، اشتباهاتی راه یافته است. این اشتباهات تاییبی در بسیاری جاها در خواندن متن کتاب مشکل ایجاد می کند. پیشنهاد می شود که در چاپ دوم تذکرة «حدیقه هندی» ضمن نمونه خوانی دقیق متن موارد فوق، حتماً در نظر گرفته شود.

در مجموع تذکرة «حدیقه هندی» تصحیح پروفیسور شریف حسین قاسمی از مجموعه تذکرة های بسیار مهمی است که جای آن در بین متون فارسی تألیف شده در هند قرن دوازدهم خالی بود و می توان گفت که متن حاضر متعلق به آن دوره برای مطالعه شاعران فارسی گوی به ویژه درباره کسانی که ذکرشان جای دیگر نیامده است، بسیار با ارزش است. تصحیح و چاپ این اثر ارزشمند قرن دوازدهم به پژوهشگرانی که در حوزه زبان و ادبیات فارسی شبه قاره علاقه مند هستند، کمک خواهد کرد و از این نظر کار ایشان بسیار با ارزش و شایسته تقدیر است.

پروفیسور شریف حسین قاسمی در مقدمه ای که بر تذکرة «حدیقه هندی» نوشته است به شرح احوال کامل زندگی بهگوان داس هندی بر اساس بیانات مؤلف پرداخته است و به آن چه که در تذکرة های معاصر او آمده است.

منابع

- افشاریان، مرجان، بهگوان داس هندی، دایرةالمعارف بزرگ اسلامی، «بوسنه سرای- پوریای ولی»، ج ۱۳، تهران: مرکز دایرةالمعارف بزرگ اسلامی، ۱۳۶۷ش. / ۱۹۸۸م.
- خیام پور، عبدالرسول، فرهنگ سخنوران، تهران: انتشارات طلایه، ۱۳۶۸ش. / ۱۹۸۹م.
- رضازاده لنگرودی، رضا، آزاد بلگرامی، دایرةالمعارف بزرگ اسلامی، (آب-آل داوود)، ج ۱، تهران: مرکز دایرةالمعارف بزرگ اسلامی، ۱۳۶۷ش. / ۱۹۸۸م.
- عبّاس، سید حسن؛ احوال و آثار میر غلام علی آزاد بلگرامی، تهران: بنیاد موقوفات دکتر محمود افشار، ۱۳۸۴ش. / ۲۰۰۵م.
- عطا، کاکوی، عطاء الزحمان، تذکرة سفینه هندی، پتنا، ۱۹۸۵م.
- نفوی، سید علی رضا، تذکرة نویسی فارسی در هند و پاکستان، تهران: چاپ علی اکبر علمی، ۱۹۶۴م.
- هندی، بهگوان داس؛ تذکرة حدیقه هندی، مقدمه، تصحیح و تعلیقات پروفیسور شریف حسین قاسمی، دهلی نو، هند: نیشنل میشن فار مینسکریپتس (NMM)، ۲۰۱۵م.
- Beale, Thomas William: The Oriental Biographical Dictionary, Calcutta, 1881
- Hadi, Nabi, Dictionary of Indo-Persian Literature, New Delhi, 1995
- Kaify, S. Naqī Abbas, Tadhkira-i Ḥadiqa-i Hindi, Biography and Academic Life of Prof. Shareef Husain Qasemi, Society for the Appreciation of Cultural Works and Dignitaries, Tehran, 2016, pp. 195-204
- Storey, C. A., Persian Literature: A Bio-Bibliographical Survey, London, 1927.

